

9 via een schets van het denken van Luce Irigaray, maar waarin de lezer ook het thematische spoor van de cyclus bijster wordt. In het tiende en afsluitende hoofdstuk wordt dat rechtgezet. Hier vinden we immers, zoals boven reeds opgemerkt, de onderliggende problematiek en Paetzolds stellingname terzake voor het eerst helder gearticuleerd terug. Pas hier wordt duidelijk wat het nut kan zijn van de confrontatie van avant-garde en postmodernisme. Beide, aldus Paetzold, maken dezelfde geste: het instellen of het aanbrengen van een 'différend', dit is: van een niet reduceerbaar, een niet recupereerbaar verschil binnen de moderniteit. Maar beide, aldus nog Paetzold, fungeren in dat opzicht ook louter negatief. Ze formuleren in zekere zin enkel een lokaal, zij het een niet te negeren 'nee'. In die zin volstaan beide ook niet om een antwoord te kunnen bieden op het vastlopen van de moderniteit, en moeten ze dus overschreden worden. Mogelijkheden daartoe ziet de auteur in de kunst, waarnaar zowel de avant-garde als het postmodernisme verwijzen. Kunst, en bedoeld is hier natuurlijk avant-garde kunst, lijkt volgens Paetzold immers nog als enige in staat te zijn om de in de moderniteit verloren gegane sociaal-politiek werkzame, gemeenschappelijk gedeelde wereld, nieuw leven in te blazen (92). — Een stelling die in de tekst zo goed als niet beargumenteerd wordt en in die zin doet denken aan de romantische idee van een 'neue Mythologie' — en die kennelijk ook gebaseerd is op de onderliggende, al even romantische vooropstelling van het maatschappelijke impact van kunst.

De voornaamste kwaliteit van deze publicatie ligt dus vooral in de bevattelijke presentaties van de onderscheiden auteurs en hun belangrijkste teksten, en, voor wie er zin in heeft, in het rijke discussiemateriaal dat aan het eind geboden wordt.

Antoon BRAECKMAN

OVER HET GEWELD

Jos Defoort, *Wet en geweld. Over recht en gerechtigheid*. Kapellen, Pelckmans, 1994, 182 blz., 595 Bfr., ISBN 90 289 2055 2

De auteur, jurist en filosoof, brengt in dit boek persoonlijke bespiegelingen over macht, recht en gerechtigheid. Maar daar blijft het dan ook bij. We krijgen hier geen logisch opgebouwd filosofisch of ethisch discours, maar een aaneenschakeling van beschouwingen, korte bijdragen, (leuke) aforismen en vele (onbeantwoorde) vragen.

Defoort opent met een passage uit de *Tempest* van Shakespeare waarin de eindigheid en nietigheid van de menselijke activiteit wordt beschreven. Daarbij stelt hij dat wij gehecht zijn aan datgene wat veroordeeld is om ooit spoorloos te verdwijnen. Ook het recht wordt aanhoudend bedreigd, waarop de auteur de retorische vraag stelt of we van een onbedreigd recht zouden kunnen houden. Het spel van de wet en het recht blijven slechts duren zolang wij erin opgaan en uit het oog verliezen dat het een ijdele vertoning is. Voorwaar een

mooie stelling, maar de auteur draait er in grote cirkels omheen en komt nooit echt terug naar dit uitgangspunt.

Het recht wordt gerechtvaardigd omdat er een beroep wordt gedaan op gerechtigheid die met geweld wordt afgedwongen. Hiermee kunnen we zowat in een notedop de grondgedachte van de auteur weergeven. Hij tast vanuit deze achtergrond verschillende relaties af zoals die tussen wet en recht of gehoorzaamheid en bevel; tussen het goede en recht of juridische uitspraken en recht; recht en waarheid; enzovoort. Het volgend citaat illustreert de ideeën van Defoort en is tegelijkertijd een mooi voorbeeld van de stijl van de auteur: "Doordat de wet zich het recht aanmatigt de gerechtigheid te vertegenwoordigen, verwezenlijkt zij haar afwezigheid." (blz. 59).

Wie interesse heeft in deze problematiek, kunnen deze bespiegelingen van een man uit de praktijk interessant zijn. Ik vind het een gemiste kans. Waarom geen toneelstuk of een roman geschreven, waar binnen dit soort bespiegelingen beter tot hun recht komen?

Freddy DUTOIT

DE KUNST VAN HET BESTUREN

Herman van Gunsteren, *Culturen van besturen*. Amsterdam. Boom, & Deurne, Denis, 1994, 288 blz., Bfr. 770/Hfl. 34,50, ISBN 90 5352 163 1

Herman van Gunsteren, hoogleraar politieke theorieën en rechtsfilosofie te Leiden, is een autoriteit op het gebied van de ontwikkeling van het 'burgerschap'-concept. Dit blijkt ook uit dit verfrissende werkje waarin hij, over het overkoepelende thema 'burgerschap', een aantal actuele maatschappelijke problemen analyseert. De thematiek sluit nauw aan bij de brede discussie die, vooral in Nederland, woedt over de 'kloof' tussen burger en politiek, de 'calculerende' burger, de sluipende corrumpering van bewindsvoerders, ambachtelijke verstarring en sturingsproblemen voor de overheid. Zonder te vervallen in taaie uiteenzettingen plaatst de auteur die verschijnselen in een nieuw daglicht. Door het brede scala aan onderwerpen en hun soms summiere behandeling lijken de lijn en de diepgang af en toe uit het stuk te verdwijnen. Het gaat voor Van Gunsteren blijkbaar vooral om het 'anders' beschouwen van de bestaande thema's en dat bovendien zonder de pretentie dat het laatste woord hiermee is gezegd. Toch is het allemaal geen vrijblijvende *Spielerei*.

In een periode waar de expansie van de verzorgingsstaat gestopt en zelfs enigszins teruggedraaid lijkt, gaat Van Gunsteren in tegen de heersende 'liberale' consensus. Hij waarschuwt voor scherpe bezuinigingen en rigoureuze uitsluitingsstrategieën met slechts financiële maten voor ogen. Bestuur in de verzorgingsstaat is immers ook het handhaven en verbeteren van de voorwaarden voor burgerschap: "Dat wil zeggen de reproductie van burgers die het besturen hinderlijk volgen en zelfstandig doorkruisen" (p. 9). De auteur is bevreesd dat uitsluitingsstrategieën burgerschap voor iedereen in de weg kunnen staan. Dat moet vóór alles vermeden worden. Zijn idee van besparen is 'snijden zonder doorsnijden'.